

Võõrsõnade mugandamise põhimõtete arutelu

Keeletoimkonna 27.06.2024 toimunud koosolekul tutvustas Tiina Paet EKIs ette valmistatud dokumenti „Selgitus Emakeele Seltsi keeletoimkonnale võõrsõnade ajakohastatud mugandamis põhimõtete kohta“ (vt lisatud dokumenti). Selle eesmärk on fikseerida ajakohased mugandamis põhimõtted, millest lähtuda võõrsõnade kirjakeelsete puhul nii õigekeelsussõnaraamatus kui ka EKI ühendsõnastikus. Dokumendis on sõnastatud kuus üldist põhimõtet: laenuallika põhimõte, traditsiooni põhimõte, esinemissageduse põhimõte, häälduspärasuse põhimõte, muganemisastme põhimõte, rõhu nihkumise põhimõte ja esitatud igaihe kohta mõni näide.

Arutelus lisati aspekte, millele võiks dokumendi sõnastuses tähelepanu pöörata. Märgiti tendentsi, et võõrsõnade muganemisel võib rõhk nihkuda enne, kui võõrsõnatähed kaovad, s.t loomulikel muutustel on järjekord, mida tuleb kasutuse põhjal jälgida.

Helika Mäekivi pidas vajalikuks selgituse sõnastuses selgemalt rõhutada, et juba muganenud sõnakuju kõrvale ei tooda enam võõrsõna staadiumis rööpkuju. Urve Pirso ettepanekul jäeti põhimõtete sõnastusest välja osa, mis käsitles pärisnimedest saadud üldnimede mugandamist: „Tähttähelise ümberkirjutuse teel saadud kirjakeelsetes ei pruugita arvestada eesti kaashäälikuühendite reeglit (nt *bodhisattva*, *buddha*).“

Keeletoimkond nõustus dokumendis sõnastatud põhimõtetega.

Selgitus Emakeele Seltsi keeleteimkonnale võõrsõnade ajakohastatud mugandamispehimõtetete kohta

Tiina Paet

Soovime fikseerida mugandamispehimõtted, millest lähtuda võõrsõnade kirjakuju dega tegelemisel nii “Eesti õigekeelsussõnaraamatus” kui ka EKI ühendsõnastikus. Siinsed pehimõtted on koorunud varasemast mugandamispraktikast, aga ka ajakohastatud ja sõnastatud nii varasemate (Raiet 1966) kui ka uute uurimistulemuste (Paet 2023) põhjal.

Võõrsõnade kirjakujud fikseeritakse norminguna õigekeelsusallikais, ent aja jooksul lisandub kasutusse olemas olevate võõrsõnade uusi rööpkujusid (ja neid ka kaob pidevalt kasutusest), samas tuleb juurde ka uusi sõnu, mille kirjakuju on vaja fikseerida esimest korda. Lisandunud rööpkujude puhul on otstarbekas seniseid norminguid üle vaadata (ajakohasuse, kasutusandmete ja mugandamispehimõtetete vastavuse seisukohast), uute sõnade puhul on vaja pehimõtteid, mille järgi need sõnad eesti keelde sobitada: neile häälik- ja kirjakuju anda ning pearõhk, silbivälde ning morfoloogiline tüüp määrata. Oluline on märkida, et tehnoloogiliste uuenduste toel on inglise keele ja meedia mõju eesti keelele plahvatuslikult suurenenud, tekkinud on uued keelekontaktid, mh sisserände mõjul. Muutunud on nii keelekontaktide iseloom kui ka keelemuutuste kontekst: meediastumine ja ingliskeelestumine suurendavad omakorda eesti keelde tulevat võõrsõnavara ja põhjustavad muutusi varem tulnud sõnade kujudes ja tähendustes.

Taust

Kirjakuju dega mugandamisel ja normimisel tehakse otsuseid sõna kirjakuju kohta, arvestades mugandamispehimõtteid ja seniseid uurimistulemusi. Seejuures aktsepteeritakse ka rööpseid kirjakujusid. Senistes õigekeelsussõnaraamatutes on esitatud hulgaliselt võõrsõnade rööpkujusid, nt ÕS 2018 esitab võrdselt aktsepteeritavate rööpkujudena samas märksõnaartiklis 573 võõrsõnapaari, nagu *absolutiseerima* ~ *absoluteerima*, *preludium* ~ *prelüüd*, lisaks on rööpkujusid eri märksõnaartiklites, nt *hospital* ja *hospitaal*; *keefir* ~ *kefir*.

Rööpkujude tekkes mängivad rolli nii loomulikud kui ka n-õ juhitud muutused. Loomulikud muutused toimuvad tegelikus keelekasutuses iseeneslikult, nt laenamine eri keeltest, muanemine, sh pearõhu nihkumine, lühenemine jne, teisalt on näha väga pikka aega samade kirjakuju dega püsimist. Juhitud muutused on keelekorralduse juurutatud, need hõlmavad nt traditsioonile või analoogiale toetumist, sõnakujude lühendamist jne. Viimaste hulgas on ka sõnakuju korrigeerimine kas lähte- või vahenduskeelele toetava vormi kasuks.

Üksiksõnade mugandamise kohta on Emakeele Seltsi keeleteimkond võtnud vastu üksikuid otsuseid, nt on 1972 arutatud sõnu nagu *sümptom* ~ *sümpptom*, *oktaav* ~ *oktav*, *offset* ja *bakšiš*; 1994 *magistrant* ~ *magistrand*, *kebab* ~ *kebaab*, 2009 *sahib*, 2010 *buffet*, 2012 *ekläär* ~ *ekleer* ja *sataän* ~ *satiin*. Detailsemad pehimõtted on välja töötatud kahe mitteladina tähestikuga keele, jaapani (2008) ja araabia päritolu sõnade mugandamise kohta (keeleteimkonna otsused).

Viimastel aastakümnetel keelde tulnud või keelekasutajatele küsimusi tekitavate rööpkujude puhul on EKI ühendsõnastiku rubriigis „ÕS selgitab” esitatud mitmesugust infot, sh põhjendusi rööpkujude valikuks ja teavet keeleteoimkonna heaks kiidetud põhimõtete kohta (nt *gaala*). Samuti esitatakse seal infot võõrsõna vahenduskeelte (nt *pompoosne* ~ *pompöösne*), rööpkujude (*buklett* ~ *buklet*) või sünonüümide kasutussageduse või mõistetavuse kohta (nt *harvester*).

Põhimõtted

Võõrsõna mugandamisel lähtutakse peamiselt 1930. aastatel väljatöötatud põhimõttest: võõrsõnu kirjutatakse üldjuhul lähtekeele lihtsustatud häälduse alusel, st üldjuhul lähtutakse häälduspärase kirjaviisi põhimõttest (vt EKI teatmik põhimõtete kujunemise ajalugu). Tänapäeval arvestatakse võõrsõna kirjakuju fikseerimisel senisest enam tegelikku keelekasutust (vt lähemalt ”Keelekorralduse põhimõtteid”). Võõrsõnade normimisel ja mugandamisel lähtutakse järgmistest põhimõtetest.

Laenuallika põhimõte. Võõrsõnade keelde tulekul on eri aegadel eri keelte kaudu mitmekordne laenamine loomulik ja tavaline, sõnu on laenatud nii otse lähtekeelest (nt *beebi*) kui ka vahenduskeele kaudu (nt *vanill*). Uute või harvade sõnade puhul, mille kohta on esialgu vähe kasutusandmeid, eelistatakse lähtumist (klassikalisest) lähtekeelest ja keelekasutaja suunamist selle kuju poole, nt *düaad* (kreeka *dyas*), kuigi kasutuses esineb ka vahenduskeelepärane kirjakuju *diaad* (ingl *dyad*).

Traditsiooni põhimõte. Vanemate laenude kinnistunud kirjakujusid üldjuhul ei muudeta. See tähendab, et kirjakuju ja hääldus ei ole mõnikord kooskõlas (nt *apelsin* ja *mandariin* häälduvad sageli ühtmoodi lõppsilbis lühikese täishäälikuga).

Esinemissageduse põhimõte. Rööpsete kirjakuju puhul arvestatakse nende sagedust tegelikus keelekasutuses. Eesti keele ühendkorpuse kirjalike tekstide põhjal analüüsitakse sõna esinemust, arvestades seejuures teksti allikaid. Rööpseid kirjakujusid kaalutakse, kui neid variante on võrreldes normingukohastega kogukasutusest vähemalt 20%, nt *aaria* varasema *aarja* kõrval; *daltoonik*, varasema kuju *daltonist* kõrval.

Häälduspärase kirjaviisi põhimõte. Normingukohaseks saab pidada neid rööpkujusid, mis on saadud kirjapildi kohandamisel vastavalt hääldusele, nt *polügon* varasema *polügooni* kõrval, *tsunaami* varasema *tsunami* kõrval (põhimõte on heaks kiidetud Emakeele Seltsi keeleteoimkonna otsusega 2022. aastal).

Muganemisastmete põhimõte. Normingukohaseks võib lugeda eri muganemisastmetel (tsitaatsõnad, võõrsõnad, laensõnad) kirjakujuvariante, nt *kišš* tsitaatsõna *quiche* kõrval, ja eri määral mugandatud kirjakujusid, nt *buddha* varasema *buda* kõrval. Nimetuletiste puhul loetakse normingukohaseks nii traditsioonilisi kui ka originaalnimekujust lähtuvaid tuletisi (nt *marksism* ja *marxism*). (Vt EKI teatmik “Võõrnimetuletiste kirjutamine”.)

Rõhu nihkumise põhimõte. Rõhu nihkumine sõnades võib tuua kaasa sõna kirjakuju muutumise, rõhk võib nihkuda kas esisilbile (*bergamot* varasema kirjakuju *bergamott* kõrval) või lõppsilbile (nt *karatee* varasema *karate* kõrval). Võõrsõnade kirjapilt reegliti põhiliselt 1930. aastate alguses. Pearõhu paiknemist määratleti tollase arusaama kohaselt kas esi- või

lõppsilbil. Kolmesilbilistes sõnades on rõhu asukoht kõikuv, nt sõnu *eskalopp* ja *minarett* võib hääldada ka esisilbirõhuga.

Viited

<https://eki.ee/teatmik/voorsonade-mugandamise-pohimotteid/>

Paet, Tiina 2022. Võõrsõnade kuju normimise probleeme tänapäeva eesti keeles. Keel ja Kirjandus 10, 923–947.

Paet, Tiina 2023. Võõrainese kinnistumine eesti keeles: keelekorralduslik ja leksikograafiline vaade. Doktoriväitekiri. Tartu Ülikooli Kirjastus.

Raiet, Erich 1966. Võõrsõnade kuju sõltuvus lähte- ja vahendajakeeltest tänapäeva eesti kirjakeeles. Kandidaadiväitekiri. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.